

3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES
XALQARO IJTIMOİY FANLAR ANJUMANI

17-21 Ekim 2018 Buhara, Özbekistan / 17-21 October, 2018 Bukhara, Uzbekistan / 17-21 oktabr 2018-yil, Buxoro, O'zbekiston

BİLDİRİLER KİTABI

ANKARA 2018

3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES XALQARO IJTIMOİY FANLAR ANJUMANI

17-21 Ekim 2018 Buhara, Özbekistan / 17-21 October, 2018 Bukhara, Uzbekistan / 17-21 oktabr 2018-yil, Buxoro, O'zbekiston

Editörler:

Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM

Doç. Dr. Özcan GÜNGÖR

Dr. İbrahim Ethem ARIOĞLU

Dr. İbrahim ÖZEN

Arş. Gör. Halil İbrahim DOĞAN

Arş. Gör. Maşallah NAR

Arş. Gör. Tuba ÖZEN

Arş. Gör. Muhammet Raşit MEMİŞ

Arş. Gör. Rukiye Aysun İNAN

Arş. Gör. Mehmet Emin SARIKAYA

Birinci Baskı, Ankara, Aralık 2018

**İMAM MÂTÜRİDÎ'YE GÖRE İNSAN ONURU:
ALLAH'IN ÜSTÜN KILDIĞI VARLIK OLMANIN
ANLAMI**

Prof. Dr. Hülya ALPER

Giriş

Bir Kur'ân yorumcusu olarak İmam Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) kurduğu düşünce sistemi ve onun bir alt konusu teşkil eden insan anlayışı, İslâm felsefe ve kelâm geleneği içinde yer alan pek çok düşünce okulunda da görüldüğü gibi, Kur'ân-ı Kerîm merkezinde şekillenmiştir. Bu sebeple Mâtürîdî düşünce dünyasında, Kur'ân vahyine uygun bir şekilde insanın özel bir değeri ve yeri bulunmaktadır.

Esasen vahyin bildirimleri doğrultusunda bütün bir İslâm düşüncesi içinde insana özel bir değer ve konum verildiği bilinen bir gerçektir. Nitekim varlık hiyerarşisinde meleklerin insandan üstünlüğünü savunan bir kısım felsefî ve Mu'tezilî yaklaşımlar dışarıda tutulursa, yaratılmışlar arasında insanın, en üst mevkie yerleştirildiği görülmektedir. Her halükârda yeryüzünde yaşayan; bir anlamıyla dünyevî nitelik taşıyan varlıklar içinde insanın, en üst konumun sahibi kılındığı tartışmasız kabul edilen bir husustur.

Peki, ama insanın onurlu ve değerli olması ne demektir? Bu onur ona ne gibi faydalar ve yükümlülükler getirmektedir? Her ne kadar İslâm kültür ve medeniyeti içinde bu sorunun cevabı çok açık ve anlaşılır ise de Batı medeniyeti ve değerleriyle hemen her yerde

3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı

kendi köklerine yabancılaşma durumunda kalmış olan ‘çağdaş insanla’ meseleyi yeniden gündeme alma gerekmektedir. Dahası modern düşüncenin etkisi altında insanın tek boyutlu bir varlık olarak algılanmaya başlandığı, kutsal ve kültürel bağlarının koparıldığı; dolayısıyla insanın onurunu yitirdiği gerçeği karşısında bu mesele, başka herhangi bir açıklamaya ihtiyaç duymayacak kadar önemini gözler önüne sermektedir.

Diğer taraftan bu günün sorunlarına değinmeksizin, bu günün dünyasıyla yüzleşmeksizin; Mâtürîdî’nin modern zihniyetlerle ayrışan yönlerine ve uzanımlarına işaret etmeksizin salt bir metin okuması yapmak da Mâtürîdî’nin 21. yüzyılda yeniden anlaşılmasına ancak kısmî bir katkı sağlayabilir. Bu bakımdan meseleleri doğru yerine oturtabilmek ve çağın zihnine hitap edebilmek için karşılaştırmalı çalışmaların yapılması neredeyse bir zorunluluk olarak görülmektedir. Böyle bir yaklaşımla bu tebliğde Ehl-i sünnet kelâm düşüncesinin kurucu isimlerinden büyük Türk düşünürü İmam Mâtürîdî’nin görüşleri en azından bazı atıflarla çağdaş eğilimlere dikkat çekilerek çok yönlü bir şekilde ele alınarak incelenmeye çalışılacaktır.

Bu bağlamda üzülererek işaret etmek istediğim başka bir husus, giderek artan bir şekilde, bilhassa son yıllarda, İmam Mâtürîdî üzerinde pek çok kitap ve makale yazılmasına, yüksek lisans ve doktora tezleri yapılmasına rağmen onun insan tasavvuru ve bu tasavvur etrafındaki görüşlerinin yeterince ele alınmamış olmasıdır. Burada bu boşluğun da farkında olarak genel yaklaşımlar yerine Mâtürîdî insan tasavvurunun bir alt başlığı olan ‘insan onuru’

düşüncesi üzerine odaklanılarak Mâtürîdî'yi anlama çabalarına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

A. Tanrının Yücelttiği Varlık Olmak

Kur'ân-ı Kerîm'in bütünü incelendiğinde pek çok âyetteki ifadeler ve anlatımlar Allah Teâlâ'nın insana yeryüzünde üst bir konum verdiği hükmünü doğrulamaktadır. Hatta bu hüküm genelde müsellemler olarak kabul edilir. Her ne kadar vahyin bütünü "delil-i mecmu" mantığıyla bakıldığında böyle bir hüküm vermeyi doğrularsa da elbette tikel olarak buna delil olabilecek özel âyetler de bulunmaktadır. Meselâ İsrâ Sûresi 70. âyette Allah Teâlâ'nın ademoğullarını yücelttiği açıkça zikredilmektedir. Nitekim Mâtürîdî bu âyeti yorumlarken Tanrı'nın yücelttiği varlık olmanın anlamı üzerinde durmakta; çeşitli açılardan bu meseleyi tartışmaktadır.

Mâtürîdî'nin değerlendirmelerine geçmeden önce âyet-i kerimeyi zikretmek daha uygun olacaktır. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Andolsun, biz Ademoğlunu yücelttik; onları karada ve denizde taşıdık, temiz, güzel şeylerle rızıklandırdık ve yarattıklarımızın bir çoğundan üstün kıldık."²³⁶

Bu âyette yüceltmenin karşılığı olarak "kerremnâ" fiili geçmektedir. Râgıb el-İsfahânî'nin (ö. 502/1108) belirttiği üzere genel olarak "kerem" Allah'ı nitelemek için kullanıldığında O'nun

---

²³⁶ el-İsrâ 17/70.

3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı

açığa çıkan ihsanı, nimet ve lütuf vermesi mânasına gelmektedir.²³⁷ Ancak yukarıdaki âyetteki gibi tefil kalıbına geçtiğinde kelime yüceltmek,²³⁸ onurlandırmak, hürmet ve tazim etmek²³⁹ gibi anlamlar kazanmaktadır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm meâllerinde de kelime, üstün ve saygı değer kıldık; asâletli, şerefli ve saygıya lâıyk kıldık; ikrama lâıyk gördük; şan ve şeref sahibi kıldık; üstün ve onurlu kıldık; şerefli kıldık; onur verdik; üstün bir izzet ve şerefe mazhar kıldık; çok ikram ettik; şereflendirdik; şerefli bir makam verdik; onur ve üstünlükle donattık gibi birbirine yakın ifadelerle Türkçe'ye çevrilmiştir.²⁴⁰

Bu âyet üzerine görüşlerini beyan ederken İmam Mâtürîdî, ehl-i te'vilin âdemoğullarının diğer canlılara ve hayvanlara üstünlüğünü insanın elleriyle yiyip içmesi, diğer canlıların ise ağızlarını kullanması şeklindeki açıklamalarına atıf yapmakta; ancak böyle bir yorumda büyük bir hikmet ve üstünlük olmadığını düşünmektedir. Mâtürîdî kendisi Allah Teâlâ'nın insanı yücelttiği, bir başka ifade ile onurlu kıldığı hususları sekiz madde halinde

---

²³⁷ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân* (nşr. Safvân Adnân Dâvûdî), Dımaşk: Dârü'l-Kalem-Beyrut: ed-Dârü's-Şâmiyye 1412/1992, "kerem" md.

²³⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır 2000, "k-r-m" md.

²³⁹ Fîrûzâbâdî, *el-Okyânüsü'l-basît fî tercemeti'l-Kamûsi'l-muhît* (trc. Asım Efendi), İstanbul 1304-1305, "tekrîm" md.

²⁴⁰

<http://www.kuranmeali.com/%5Cayetkarsilastirma.asp?sure=17&ayet=70>.

özetlemektedir.²⁴¹ Onun sıralaması uyarınca aşağıda bu hususlar teker teker ele alınacaktır.

1. Allah'ın insanı yüceltmesi onu en güzel şekilde (*ahseni takvîm*) yaratması demektir.²⁴² Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de insanın en güzel şekilde yaratıldığı “Yeryüzünü sizin için bir dinlenme yurdu ve göğü de bir kubbe yapan, size şekil veren -çok da güzel bir şekil veren- ve sizi hayatın tertemiz nimetleri ile rızıklandıran Allah'tır.”²⁴³ âyetiyle ifade edilmekte; yine Kur'ân'da “Şüphesiz ki biz insanı en güzel şekilde yarattık.”²⁴⁴ buyurulmaktadır. İmam Mâtürîdî ilgili âyetlerin tefsirinde ‘en güzel’ oluşun muhtemel anlamlarını tartışmıştır. Onun ilk yorumuna göre güzellik, Allah Teâlâ'nın tek (vahdaniyet) ve rab oluşunu (rubûbiyyet) bilmeye delâlet etmesi bakımından insanın sağlam ve muhkem bir şekilde yaratılması anlamına gelebilir.²⁴⁵ Zira Allah Teâlâ âdemoğullarının şeklini, birliği ve rablığı hakkında istidlâl etmeleri bakımından özel kılmıştır. Yine Allah Teâlâ insanı, mârifetin özünü nefesine yerleştirmek ve kendi kendine Allah'ın birliğine istidlâl edebilecek bir yapıda yaratmakla özel kılmıştır.²⁴⁶ İnsanın fitrat yani

²⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VIII, 325-326.

²⁴² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VIII, 325-326.

²⁴³ el-Gâfir 40/64.

²⁴⁴ et-Tîn 95/4.

²⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIII, 85; XVII, 264.

²⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XV, 190.

3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı

mârifetullah üzere yaratılmış olması²⁴⁷ da bu yorumu desteklemektedir.

Tabii böyle bir yaklaşım bebeğin anne karnından hiçbir şey bilmez bir şekilde çıktığı,²⁴⁸ dolayısıyla hiçbir bilgi sahibi olmadığını beyan eden âyetle ilk anda çelişkili gelebilir. Bununla birlikte Kur'ân'ın bütününe gözeterek görüşlerini ortaya koyan Mâtürîdî, muhtemel bir yanlış anlaşılmanın önünü kesecek açıklamalar yapmaktadır. Buna göre mârifetullah üzere yaratılmak, Allah'ı bilir bir şekilde dünyaya gelmek anlamında değildir. Aynı bebeğin herhangi bir öğrenime tâbi tutulmadığı halde annesinin göğsünü emmesi gibi insanın Allah'ın birliği ve rabliğini bilebilecek bir yapıda yaratılması demektir.²⁴⁹ Üstelik Mâtürîdî “kendisine ilim elde etme yolları verilene şüphesiz ilim de verilmiştir”²⁵⁰ şeklinde bir prensip ortaya koymaktadır. O halde insanoğlu hiçbir şey bilmezken dünyaya gelse de sahip olduklarıyla yeni bilgiler edinebilir. Buna göre mârifetullah üzere yaratılmak, onu bilebilecek bir yapıda oluş demektir.

Bir başka yönden ise en güzel şekilde yaratılmak, kendisi dışındaki varlıkların aksine, sonsuz sevaba ve büyük bir onura nail olacağı pek çok iyilikleri yapabilecek bir potansiyele sahip olmak

---

²⁴⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XI, 185.

²⁴⁸ en-Nahl 16/78.

²⁴⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XI, 186.

²⁵⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VIII, 162.

demektedir. Dolayısıyla insanın bu bakımdan temyiz ve mârifet ehli kılınması kastedilmiş olabilir.²⁵¹

Ayrıca Mâtürîdî âyetteki güzel oluşun, insanın terkinin güzel oluşu, yüz üstü olan diğer varlıkların aksine dik durabilmesi şeklinde de anlaşılabilceğini nakletmektedir.²⁵² Mâtürîdî insanoğlunun en güzel görülen bir şekle sahip olduğuna dair vâkıdan hareketle psikolojik açıklamalar da yapmaktadır. Zira ona göre hiçbir insan, başka bir varlığın şekline girmeyi, insan sûreti dışında bir biçime sahip olmayı temenni etmez. Bizâtihi bu durum insanın biçim bakımından güzelliğine delâlet eden bir husustur.

Diğer taraftan Mâtürîdî bu güzelliğin en sağlam ve muhkem bir kıvamda yani ayar ve düzende yaratılış anlamına gelebileceğine de dikkat çekmiştir. Zira Allah Teâlâ insanı nesnelere kendi menfaatlerine uygun bir şekilde kullanabilecek; kendisine öğretilen yollarla onlardan faydalanabilecek bir şekilde yaratmıştır.²⁵³

Aslında Allah Teâlâ yarattığı her şeyde en güzeli yapandır.²⁵⁴ Kur'ân'da vurgulandığı gibi O en güzel yaratandır.²⁵⁵ O zaman insan gibi bütün mahlukât da en güzel şekilde yaratılmış demektir. Bu durumda insanı bu açıdan ayrıcalıklı kılan nedir diye sorulabilir? Zira her canlı türü, kendi içinde en güzel olma niteliği

²⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 264.

²⁵² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIII, 85.

²⁵³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 264.

²⁵⁴ es-Secde 32/7.

²⁵⁵ el-Mü'minûn 23/14.

3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı

taşımakta; meselâ bir kedi, kedi olarak en güzel bir yaratılışa sahip bulunmaktadır. Ancak insanoğlu insan cinsi bakımından güzel bir yaratılışa sahip bulunduğu gibi, diğer varlıklarla kıyaslandığında da daha güzel olarak nitelenir. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın yaratışının güzelliği arasında herhangi bir fark bulunmasa da yaratılanlar arasında güzellik bakımından farklılıklar vardır ki tam da bu noktada insanoğlu ayrıcalıklı kılınmıştır.

2. İmam Mâtürîdî onurlu kılınmanın ikinci gerekçesi olarak insana aklın verilmiş olmasını zikreder.²⁵⁶ Zaten Mâtürîdî aklı insandaki en yüce (*azîz*) şey olarak niteler²⁵⁷ ki bu da insanın onuru ile akıl arasında doğrudan bir ilişki kurduğunu gösterir. Nitekim Mâtürîdî'ye göre “insan aklıyla övülen ve yüce görülen şeyleri aşağılık olanlardan; iyi ve güzeli kötü ve çirkinden; hikmeti sefehten, hayrı şerden ayırarak bilir.”²⁵⁸ Elbette bütün bu hususları aklın doğuştan bildiği söylenemez. Mâtürîdî'nin vurguladığı üzere akıl, dış dünyadaki eşya ve olayların değeri üzerinde bedîhî olarak değil ama tefekkür yolunu kullanarak hakikate erişme imkânına sahiptir.²⁵⁹ Onun yorumuna göre vahyin insana fücûrun ve takvânın ilham edildiğini bildirmesi²⁶⁰ insan aklının bu ikisinin arasını ayırma

---

²⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VIII, 325.

²⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II, 23.

²⁵⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VIII, 325.

²⁵⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 222.

²⁶⁰ eş-Şems 91/8.

yeteneğine sahip kılındığı anlamına gelir.²⁶¹ Dolayısıyla Mâtürîdî'ye göre kişiyi doğruya götürecektir olan, hiçbir zaman kötüyü iyi, iyiyi kötü görmeyecek olan akıl yoludur.²⁶² Bu sebeptendir ki insanı onurlu kılan niteliklerinden biri de akıldır.

3. Mâtürîdî insanın üstün kılındığı hususlardan bir diğerinin de 'lisan' olduğunu belirtmektedir.²⁶³ Burada Mâtürîdî dilin anlamı ve değerini hikmet üzerinden temellendirmiş; lisân ile hikmetin konuşulduğuna, yine onunla hikmeti elde etme ve bir araya getirme imkânı bulunduğu dikkat çekmiştir.²⁶⁴

Sefehin zıddı olan, sözlükte isabet etmek anlamına gelen, "her şeyi yerli yerine koymak" şeklinde açıklanan hikmet²⁶⁵ Mâtürîdî düşünce sisteminin temel kavramalarından biri olarak kuşkusuz insan onuruyla yakından ilişkili görülmektedir. Dilin değerinin, hikmeti elde etmeye bağlanıp insanın onurlu kılındığı hususlardan biri şeklinde sunulması da bu ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır.

4. Mâtürîdî insanın başka canlıların aksine en temiz şeylerle beslenmesini de bir üstünlük niteliği olarak görmektedir. Ona göre

---

²⁶¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 222.

²⁶² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2003, s. 312; *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VI, 51.

²⁶³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VIII, 325.

²⁶⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VIII, 325.

²⁶⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 61, 152, 176, 266, 487; krş. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II, 78, 189; IV, 113; V, 107; VII, 364-365, 458; VIII, 104, 277.

3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı

Allah Teâlâ insanoğlunun rızkını rızıkların en temizini yapmakla insanı yüceltmıştır.²⁶⁶ O halde Mâtürîdî düşünce dünyasında temiz gıdalarla beslenme de başlı başına bir onur sebebidir. Dolayısıyla modern dünyanın yeme kültürünü yeniden gözden geçirmesi sağlık açısından bir gereklilik olduğu gibi, insan onuru bakımından da bir gereklilik olarak açığa çıkmaktadır. Bu bakımdan vahyin pis ve kötü olduğunu açıkça beyan ettiği şeyler yanında katkı maddeleriyle dolu “gıdamış” gibi şeylerle beslenmenin, zararlı ürünleri tüketmenin Mâtürîdî felsefesinde ortaya konulan insan oluş onuruna ters düştüğü söylenebilir.

5. İnsanın onurlu kılındığı bir başka husus ise yeryüzü ve gökyüzündeki her şeyin insan için, onun faydalanması için yaratılmış olmasıdır.²⁶⁷ Kur’ân-ı Kerîm’de “O Allah ki yeryüzünde bulunan her şeyi sizin için yaratmıştır” buyurulmaktadır.²⁶⁸ Peki, yeryüzündeki her şeyin insan için yaratılması ne anlama gelmektedir? Mâtürîdî bu konuda ortaya konulan görüşleri naklederek muhtemel cevaplar üzerinde durur. Mâtürîdî’nin zikrettiği bir yoruma göre âyet “Nasıl oluyor da Allah’ı inkâr ediyorsunuz?”²⁶⁹ sorusuyla başlayan bir önceki âyetle irtibatlı bir şekilde açıklanmaktadır. Buna göre her şeyin insan için yaratılması; her şeyin insanı Allah Teâlâ’nın birliğine götüren bir delil olması demektir. Ayrıca Mâtürîdî burada yeryüzündeki her şeyin insana

---

²⁶⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, VIII, 325.

²⁶⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, II, 512.

²⁶⁸ el-Bakara 2/29.

²⁶⁹ el-Bakara 2/28.

nimet olduğu veya insanın imtihan için yaratıldığı gibi anlamların da kastedilmiş olabileceğine dikkat çekmektedir.²⁷⁰

Mâtürîdî'nin muhtelif yerlerde yaptığı izahlara göre bütün yer ve gök insanın faydası için yaratılmıştır. Zira Mâtürîdî, bir şeyin herhangi bir kimsenin faydası amaçlanmaksızın veya sırf yok edilmek üzere yaratılmasının abes bir iş olduğunu söyler. Ona göre, yer ve göklerin yaratılmasında bizzat kendilerine yönelik bir fayda bulunmaması, yüce Allah'ın onları insanın faydası için yarattığına bir delildir.²⁷¹

6. Mâtürîdî bütün mahlûkatın insana musahhar kılınmış olmasını da bir onur sebebi olarak ayrıca vurgulamaktadır. Bu konuda 'O, göklerde ne var, yerde ne varsa hepsini size musahhar kıldı. Şüphe yok ki bunda, tefekkür eden bir topluluk için deliller vardır.'²⁷² âyetini zikretmekte; âdemoğlunun bütün mahlukâtın yaratılmasının sebebi olduğunu ifade etmektedir. Burada 'musahhar' kılınmanın ne demek olduğu üzerinde durmak gerekir. Teshîr bir şeyi özel bir amaca doğru zorla sevk etmek anlamına gelmektedir.²⁷³ Temelde teshîr, insanın bütün bunlardan faydalanması ve ihtiyaçlarını gidermesi demektir.²⁷⁴ Mâtürîdî'nin de ifade ettiği üzere bu tür âyetler Allah Teâlâ'nın insana olan nimetlerini

²⁷⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 68.

²⁷¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 512.

²⁷² el-Câsiye 45/13.

²⁷³ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an*, "sahhara" md.

²⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XIII, 324.

3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı

hatırlatma amacı taşıdığı gibi, bütün bunları boyun eğdirmeye kâdir olan Tanrı'nın yeniden dirilişe de gücü yettiğine işaret etmektedir. Konumuz açısından asıl önemlisi ise “musahhar kılınmanın” nesnelere insana boyun eğdirilmiş olması anlamı yanında, onlardan faydalanma yollarının öğretilmesi şeklinde de yorumlanabileceğine işaret etmesidir.²⁷⁵ Yani Allah Teâlâ insana menfaat göreceği çok çeşitli şeyler bahşetmiştir. Üstelik insana karadan ve denizden faydalanma yolları da öğretilmiştir. Böylece insan kendisinin boş yere yaratılmadığını ve yeryüzünde terk edilmiş bırakılmadığını bilir.²⁷⁶

Bu noktada zaten bu âlemde yaratılan her şey insan için yaratıldığına göre bunun musahhar kılınma anlamına da geldiği; dolayısıyla bu şekilde bir ayırım yapmakla tekrara düşüldüğü zannedilebilir. Ancak musahhar kılmayla, insana yeryüzünde ve gökyüzündekilerden faydalanma yollarının öğretilmesinin amaçlandığına dikkat edildiğinde aradaki fark açığa çıkar. Zira her şeyin insan için yaratılmış olması, başka bir şeydir. Bu yaratılanlardan nasıl faydalanacağını bilmesi ve faydalanma yollarına vakıf olması, daha başka bir şeydir. İkincisi olmadan sadece birincisinin varlığı bulunduğu bir durumda, insanın onlardan tam olarak istifade etme imkânı bulunamayacaktır. Bu bakımdan musahhar kılınma ayrıca zikredilmiştir.

²⁷⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VII, 501-502.

²⁷⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IX, 404.

7. Mâtürîdî'ye göre insanın, sema ve yer; güneşi ve ay; deniz ile kara yanında bütün zor ve güçlü şeyleri kendi ihtiyaçları ve menfaatleri için kullanabilecek bir şekilde yaratılması da yine bir onur sebebidir. Böyle bir durum başka yaratılmışlar için söz konusu değildir. Elbette bu yorum her şeyin insan için yaratılmış olması ile yine insana musahhar kılınmasıyla irtibatlıdır. Ancak Mâtürîdî adım mantıkî sıralamayı takip ederek her birini ayrıca belirtmiştir. Zira bir şeyin insan için yaratılmış olması ve insanın hizmetine sunulması, insanda onu kullanma imkânı bulunmadıktan sonra bir anlam ifade etmez. Dolayısıyla bunlara ilâveten insanda onları kullanabilecek bir yapı da bulunmalıdır. İşte Mâtürîdî'ye göre insanın böyle bir yaratılışa sahip olması da esasen onun onurlandırılması demektir.

8. Mâtürîdî bu maddeleri sıraladıktan sonra neticede âdemoğullarının yüceltilmesinin âdemin yüceltilmesi anlamına da gelebileceğine işaret etmektedir. Buna göre Hz. Âdem, melekler kendisine secde ettiği için yücedir. Âdemoğulları da babalarından dolayı onurlanmışlardır.

B. Vehbî ve Kesbî Onur

İmam Mâtürîdî herhangi bir toplum, grup ve şahıs zikretmeden genel anlamıyla insan cinsinin yaratılmış varlıklar arasındaki yüceliğini yukarıda yapılan açıklamalarda anlatıldığı üzere sekiz maddede ortaya koymaktadır. Ancak bu onurun kazanılmasında hiçbir insanın kendi dahli ve katkısı söz konusu değildir. Bu bakımdan insanoğlunun diğer yaratılmışlar arasındaki bu seçkin konumunun 'verili' bir başka ifadeyle 'vehbî' olduğu

3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı

söylenebilir. Mâtürîdî'ye göre bu noktada bir insanın diğer bir insana, bir grubun diğer bir gruba üstünlüğü yoktur. Allah Teâlâ insanı bu şekilde yaratmıştır. Peki, insanın kendisinin bu onur üzerinde herhangi bir etkisi yok mudur? Bir başka ifadeyle insan onuru, verili olanla belirlenmiş ya da sınırlanmış mıdır?

Bu ve benzeri soruların cevabı Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilmektedir. Bilindiği üzere Hucurât Sûresi'nde "Allah katında en yüce olanınız en takva sahibi olanızdır"²⁷⁷ buyurularak esasen ölçü konulmuştur. Bu âyetin tefsirinde Mâtürîdî, asıl fazilet ve onurun takva olduğunu; insanların kendileri, babaları ve kabileleriyle övünmesi olmadığını açıkça ifade etmektedir. Üstelik Mâtürîdî herhangi bir fiili olmadığı halde onurlu bir babadan dünyaya gelmekle faziletin hak edilemeyeceğini de vurgulamaktadır. Zira takva Mâtürîdî'nin açıkladığı üzere insanın kendi fiilidir. Yani kesbî olandır. Mâtürîdî düşünce dünyasında takva Allah'ın emir ve yasaklarına saygı göstererek taatları yapmak ve günahlardan kaçınmaktır.²⁷⁸ Yine takva her türlü kötülüğü (şer) terk etmek ve her türlü kötülüğü bırakmak;²⁷⁹ helak edici şeylerden sakınmak şeklinde de izah edilmiş, bundan sakınmanın ise iyilikleri kazanmakla meydana geldiği belirtilmiştir. Bu anlamda takvanın tek başına kullanıldığında ihsan anlamında içerdiğine işaret

---

²⁷⁷ el-Hucurât 49/13.

²⁷⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIV, 77.

²⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IV, 140.

edilmiştir.²⁸⁰ Ayrıca takvanın İslâm olduğu;²⁸¹ muttakilerin muvahhidler olduğu²⁸² insanın helake götüren şeylerden kaçınması anlamına geldiği de vurgulanmıştır. Bu da sözlü ve fiili olarak emredilenleri yapmak ve yine sözlü ve fiili olarak nehyedilenleri bırakmakla gerçekleşir.²⁸³ Dolayısıyla Mâtürîdî düşünce dünyasında “ittika” Allah Teâlâ’nın bütün emir ve yasaklarına itaat etmek ve her konuda bunların aksine davranmayı terk etmek demektir.²⁸⁴

Kuşkusuz bütün bunların yapılabilmesi için neyin emredildiği neyin de terk edilmesi gerektiğinin bilgisine sahip olunması zorunludur. O halde muttaki olmanın bir bakıma ön şartı da bilmektir. Bilginin olmadığı bir yerde takvadan da bahsedilemez.

O halde Mâtürîdî düşünce sistemi içinde tek tek her bir ferdi konu edindiğimizde, insanın onura sahip olabilmesi için verili onurun, kesbî bir başka ifade ile “kazanılmış” olanla desteklenmesi gerektiği görülmektedir. Öyle ki insan insaniyetine uygun bir hayat sürmez ve ona layık davranışlar sergilemezse değil yücelmek, tam tersi verili olanı dahi kaybetme noktasına varabilir. Bu bakımdan günümüzde Mâtürîdî ekolünün yeni mensuplarının, insan onurunu vehbî/verili olan ile kesbî/kazanılmış olan şeklinde ikiye ayırarak sınıflandırması mümkündür.

---

²⁸⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, XV, 263.

²⁸¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, XVI, 28.

²⁸² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, XVI, 84.

²⁸³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, XVII, 114.

²⁸⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, II, 419.

3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı

Aynı iman fitrî ve kesbî şeklinde ikiye ayrıldığı gibi²⁸⁵ onurda vehbî ve kesbî şeklinde ayrılabilir. Gerçekten mümin olabilmek için kişinin kesbî imana sahip olması gerektiği açıktır. Aynı şekilde gerçekten insan oluş onurunu kuşanabilmek için de kesbî olana sahip olmak gerekir. Dolayısıyla Mâtürîdî düşüce sisteminde onurun varlığı kişinin iman ve davranışlarının varlığı ile doğrudan ilişkilidir.

C. Değerlendirme ve Sonuç

Sonuçta önemine binâen insanın en özsel niteliği olan akla tekrar vurgu yapmak uygun olacaktır. Zira Mâtürîdî'nin de ifade ettiği üzere insanoğlu kendisine verilen en büyük nimet olan aklını kullanmayıp, düşünmeyi terk ettiğinde esasen kendine verilen onuru bırakmış demektir. Bu durumda Mâtürîdî'nin de vurguladığı gibi, kendisi için her türlü kötülüğün kapısını da açmış olmaktadır. Bu sebeple Mâtürîdî insana nazarın terk edilmesini güzel gösteren şeyin, mutlaka şeytandan gelen bir vesvese (*hâtır*) olduğunu düşünmektedir. İnsan bundan etkilenirse, aklın ürününü (*semeretü'l-akl*) asla devşiremez.²⁸⁶ Halbuki insanın kurtuluşu aklını kullanmasına bağlıdır. Nitekim Mâtürîdî düşünce sistemi içinde, Kur'ân'da zikredildiği gibi, inkâr edenler aslında aklını kullanmayanlardır.

Dahası Mâtürîdî insanın toplum içinde ve diğer canlılar üzerinde hâkimiyet kurmasının da yine akılla gerçekleştiği

²⁸⁵ bk. Ali el-Karî, *Şerhu kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, Beyrut 1404/1984, s. 75.

²⁸⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 208.

belirtmektedir. Mâtürîdî'ye göre insan, aklıyla sadece iyiyi ve kötüyü bilmez aynı zamanda diğer canlılardan üstün olduğunu da bilir ve yine onunla bütün mahlûkatı yönetebilmek için gerekli bilgiyi edinir.²⁸⁷

Mâtürîdî'nin insan olan varlığın insaniyetini gerçekleştirmesini düşünme şartına bağlaması, insanın 'düşünen canlı' (*hayvân-ı nâtik*) şeklindeki tanımının tabii bir sonucudur. Her ne kadar düşünme insanı diğer canlılardan ayıran tek özsel nitelik ise de bu günün insanın hesap yapan ölçüp biçen bir akılcılık dışında akla veda ettiği görülmektedir. "Gerçekten de bugün, sadece bölgesel değil, küresel olarak da büyük bir 'düşünme problemi'yle karşı karşıya kaldığımız aşikârdır. Hatta denilebilir ki, böyle bir problem, insanlığımızı doğrudan tehdit eder bir konumda bulunmaktadır. İnsan oluşumuz, düşünme eylemi karşısındaki sorunlu tavrımıza bağlı olarak tehlikeli bir mecraya sürüklenmiştir."²⁸⁸

Böyle bakınca aklın yaratılış gayesine uygun bir şekilde kullanılması, insanın aklıyla onurlandığının bilincine varılması Frankfurt okulu mensuplarının dile getirdiği gibi 'çelik kafes' içine hapsedilen insanın özgürleşerek tekrar insaniyetine dönmesi, onurunu tekrar sahiplenmesi bakımından önem arz etmektedir.

²⁸⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 207.

²⁸⁸ Ömer Mahir Alper, "Araçsal Akıldan Aşkın Akla: Düşünmeyi Yeniden Düşünmek", *EskiYeni*, XVII (2010), s. 28.

3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı

Bu çerçevede günümüz sorunlarıyla yakın alakadar olduğu için hassaten dikkat çekmek istediğimiz bir başka konu, yeryüzü ve gökyüzünde olanların insana musahhar kılınması meselesidir. Her ne kadar bu bir onur sebebi ise de Mâtürîdî düşünce sisteminde unutulmaması gereken bir husus, insanın hiçbir şekilde kendi başına tabiatın mutlak sahibi kılınmadığıdır. Bir başka ifadeyle insanın yeryüzünün efendisi ve halifesi olduğu gibi söylemler hiçbir zaman onun tabiatın tek hükmedicisi kılındığı anlamına gelmemektedir.

Aksine insana hatırlatılan, bunların hepsinin Tanrı'nın bir lutfu ve nimeti olduğudur. Dolayısıyla ilâhi metinlerde dünyada bulunan her şeyin insanın hizmetine verildiği bilgisine dayanarak insanın tabiatın tek hâkimi kılındığı ve zevkine göre onu biçimlendirmesine izin verildiği gibi değerlendirmelerin hiçbir haklılık zemini yoktur. Zaten geleneksel dönemde bütün yaratılmışların insana musahhar kılınması, insanoğlunun tabiata tahakküm edeceği, çevresini gönlüne göre şekillendirebileceği anlamına yorumlanmıştır.²⁸⁹ Esasen bu metinler bütün halinde okunduğunda görüleceği üzere, burada yeryüzünün insan için yaratılması, bütün her şeyin insanoğlunun yaşamasına ve maslahatlarına elverişli bir donanıma sahip olması demektir²⁹⁰ ki bu da başlı başına Allah Teâlâ'nın varlığının bir delilidir. Bu gün

---

²⁸⁹ Emine Şahin-Hülya Alper, “Çevre Sorunları Din ve Diyanet (Sürdürülebilir Bir Yaşam Din ve Diyanet)”, IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, Ankara 2009, II, 444.

²⁹⁰ bk. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye 1421/2000, XX, 5.

“insancı ilke” ya da antropik ilke şeklinde ortaya konulan delil de bu fikre dayanmaktadır.

Mâtürîdî'nin de sık sık işaret ettiği üzere insanın kendisiyle birlikte âlemdeki bütün mahlukât, Allah'ın varlığının apaçık âyetidir. Hakîm olan Tanrı bütün bu var olanları bir hikmet üzere yaratmıştır. Yani yaratılan hiçbir şeyde herhangi bir bozukluk, eksiklik, çirkinlik yoktur. Her şey bir ölçüye göre; denge içinde yaratılmıştır. Kuşkusuz âlemdeki her şeyin yegâne sahibi olan Allah, hiçbir şeyi boş yere yaratmamıştır. Dolayısıyla Allah'a inanan biri hiçbir zaman doğayı alt etmesi gereken bir hasım şeklinde algılamaz. “İnanan bir göz, tabiata ancak hayranlıkla bakabilir.”²⁹¹

Bugün içinde bulunduğumuz çevre sorunlarının, Aydınlanma sonrası oluşan zihniyet değişiminden kaynaklandığı söylenebilir. Moderniteyle birlikte ortaya çıkan bu değişim sonucunda batı dünyasında insanın kutsal ile irtibatı kesilmiş, insan âdeta tanrılaştırılmış, hakikatin tek ölçüsü kılınmıştır. Bu süreçte insan hem kendine, hem içinde bulunduğu topluma; hem de doğaya ve Tanrı'ya karşı bir yabancılaşma sorunuyla yüz yüze kalmıştır. Sonuçta tabiat ve içindekiler Allah'ın kendisine verdiği en güzel lutuf ve nimet; O'nun varlığının delilleri olarak değil, insanın kendi zevkine göre istediği gibi tüketip değiştirebileceği nesnelere olarak görülmeye başlanmıştır. Böyle bir zihniyetle doğa, teknolojinin

---

²⁹¹ Emine Şahin-Hülya Alper, “Çevre Sorunları Din ve Diyanet”, II, 444.

3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı

deneysel tahtası hâline getirilmiş; giderek artan tüketim çılgınlığıyla da hoyratça kullanılmıştır.²⁹²

Bugün ekolojik dengenin bozulması, dünyanın çölleşme sorunuyla karşılaşılması Kur'ân'ın ifadesiyle insanın kendi eliyle yaptıklarının sonucudur. Rûm Sûresi'nde beyan edildiği üzere insanın kendi eliyle yaptıklarından dolayı karada ve denizde fesad zuhur etmiştir.²⁹³ Mâtürîdî bu fesadın iki yorumunu vermektedir. Buna göre fesad insanların küfür ve şirk içinde olmaları sebebiyle yol kesme, hırsızlık, öldürme ve zulüm gibi çeşitli kötülüklerin ortaya çıkmasıdır. Ya da fesad insanların şirki ve inkârı sebebiyle kuraklık, darlık yağmurun azlığı ve şiddetli sıkıntıların ortaya çıkmasıdır²⁹⁴ ki bu gün her iki fesadın da mevcut olduğu görülmektedir.

Böyle bir fesadın ortaya çıkması insan olma onurunu yitirmenin sonucu olarak da anlaşılabilir. Zira insanoğlu insanîyetine uygun bir hayat sürmediği; kendisine büyük lutuflar bahşeden Rabbini unuttuğu, O'nun hükümlerine sırt çevirdiği bir durumda; esasen kendisine verilen onuru, yapıp etmeleriyle yok etmektedir. Bu durumda da dünyasını ifsat etmekle kalmamakta aynı zamanda ebedî hayatını da mahvetmektedir.

KAYNAKÇA

Ali el-Karî, *Şerhu kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, Beyrut 1404/1984.

²⁹² Emine Şahin-Hülya Alper, “Çevre Sorunları Din ve Diyanet”, II, 445.

²⁹³ er-Rum 30/41.

²⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XI, 203.

Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, I-XXXIII, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1421/2000.

Fîrûzâbâdî, *el-Okyânûsü'l-basît fî tercemeti'l-Kamûsi'l-muhît* (trc. Asım Efendi), I-IV, İstanbul 1304-1305.

<http://www.kuranmeali.com/%5Cayetkarsilastirma.asp?sure=17&ayet=70>.

İbn Manzûr, , *Lisâni'l-Arab*, I-XVIII, Beyrut: Dâru Sâdır 2000.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2003.

-----, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (İlmî Kontrol Bekir Topaloğlu), I (nşr. Ahmed Vanlıoğlu); II (nşr. Ahmed Vanlıoğlu); IV (nşr. Mehmet Boynukalın); V (nşr. Ertuğrul Boynukalın); VI (nşr. Ertuğrul Boynukalın); VII (nşr. Hatice Boynukalın); VIII (nşr. Halil İbrahim Kaçar); IX (nşr. Murat Sülün); XI (nşr. Ali Haydar Ulusoy); XIII (nşr. Murtaza Bedir); XIV (nşr. Muhammet Masum Vanlıoğlu); XV (nşr. Muhammet Masum Vanlıoğlu); XVI (nşr. Abdullah Başak); XVII (nşr. Ahmet Vanlıoğlu), İstanbul: Mizan Yayınevi 2005-2011.

Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân* (nşr. Safvân Adnân Dâvûdî), Dimaşk: Dâru'l-Kalem-Beyrut: ed-Dâru'ş-Şâmiyye 1412/1992.

Şahin, Emine-Alper, Hülya, “Çevre Sorunları Din ve Diyanet (Sürdürülebilir Bir Yaşam Din ve Diyanet)”, *IV. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri*, Ankara 2009, II, 442-452.